

Hoofdstuk 6

De veranderingen op de korte termijn

6.1. Onderzoeksvraag en aanpak

In dit hoofdstuk zal de verklaring voor veranderingen in relaties nog verder genuanceerd worden. Centraal staat het derde deel van de probleemstelling:

Kunnen zowel korte-termijnveranderingen als veranderingen die na een langere periode in de tijd worden vastgesteld op dezelfde manier verklaard worden?

De vraag die hier wordt opgeworpen kan worden vertaald in drie verschillende onderzoeksvragen. Het gaat hierbij om:

- de verschillen tussen de veranderingen op korte en op lange termijn;
- de invloed van de korte-termijnveranderingen op de lange-termijnveranderingen in diezelfde relatie;
- de veranderingen in de andere relaties: in hoeverre heeft het feit dat iemand na enige tijd veel nieuwe vrienden heeft gemaakt gevolgen voor de al langer bestaande relaties?

Om deze vragen te beantwoorden kon niet exact dezelfde procedure worden gehanteerd als in de voorafgaande hoofdstukken. Voor de eerste vraag naar de verschillen tussen de korte en de lange termijn dienen de datasets goed vergelijkbaar te zijn. Waar het de korte-termijnveranderingen betreft ontbreken echter de gegevens van de mensen uit de controlegroep. Zij zijn immers maar tweemaal geïnterviewd. Voor een goede vergelijkbaarheid is deze onderzoeksgroep ook waar het de lange termijn betreft, buiten beschouwing gelaten.

Nadat deze vergelijking is gemaakt wordt nagegaan of deze veranderingen met elkaar samenhangen. De vraag dient beantwoord te worden of de verklaring voor de veranderingen op de lange termijn verder verbeterd kan worden indien bekend is hoe vaak men elkaar één jaar na het eerste interview sprak. Hiertoe dient extra informatie toegevoegd te worden aan eerder geanalyseerde verklarende modellen. Het aantal overwegingen dat deel uitmaakt van de verklaring wordt echter op deze manier steeds groter en onoverzichtelijker. Om dit te vermijden zal voordat nieuwe informatie wordt toegevoegd bepaald worden wat de meest spaarzame verklaring is. Investeringsoverwegingen waarvan in eerdere analyses bleek dat zij, tegen de verwachting in, niet bijdragen aan een verklaring voor veranderingen worden vanaf dat moment buiten beschouwing gelaten.

De laatste vraag heeft betrekking op nieuwe relaties die mogelijk de plaats in nemen van al bestaande relaties. Het gaat om de situatie één jaar

De veranderingen op de korte termijn

na het begin van het onderzoek en de invloed die dit heeft op de veranderingen op de lange termijn. Bij deze laatste analyses is het uitgangspunt eveneens het meest spaarzame model dat wil zeggen de set van investeringsoverwegingen waarvan in de eerdere analyses is gebleken dat deze een significante bijdrage leveren aan de verklaring voor de lange-termijnveranderingen. Investeringsoverwegingen waarvan empirisch niet kon worden aangetoond dat zij enige invloed hebben, zijn wederom buiten het model gelaten.

6.2. Verschillen tussen de korte- en lange-termijnveranderingen.

6.2.1. De invloed van de investeringsoverwegingen

Het model van investeringsoverwegingen blijkt redelijk te verklaren waarom na een jaar sommige relaties sterk in frequentie zijn afgenomen en andere vrijwel stabiel zijn gebleven. Van de variantie tussen relaties kan 27% met hulp van de investeringsoverwegingen worden verklaard. Wanneer na een jaar de frequentie van contact sterk is afgenomen, dan kan dit vooral verklaard worden uit veranderingen in de directe baten, veranderingen in toekomstige baten of het feit dat binnen dit type relatie het risico dat men elkaar uit het oog verliest sowieso groot is. Sommige type relaties zijn stabielere dan andere. Hoe zekerder de gezamenlijke toekomst is, hoe kleiner de kans dat de frequentie van het contact op de korte termijn verandert. Het contact met kennissen en burens is het minst stabiel. De daling in de frequentie van contact is voor kennissen en burens ongeveer tweemaal sterker dan voor relaties met gezinsleden.

Bij een vergelijking van de veranderingen in het contact na één jaar met die na vier jaar valt op dat de gemiddelde daling in de frequentie van het contact na vier jaar minder groot is (-1.36) dan de daling in de frequentie na een jaar (-1.52; appendix A, tabel A1).

Over de verschillen tussen de korte en lange-termijnveranderingen waren drie hypothesen geformuleerd. De eerste hypothese luidt:

een vermindering van de directe baten en/of een verhoging van de kosten van het contact leidt tot minder afname van de investeringen op de korte termijn dan op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Dit blijkt juist te zijn (tabel 6.1). Veranderingen in de kosten en/of baten hebben in eerste instantie grotere gevolgen dan na verloop van tijd. Er gaat enige tijd overheen voor precies duidelijk wordt wat de consequenties voor een relatie zijn van een ruzie of het feit dat twee

vrienden verder van elkaar zijn gaan wonen. In de tweede hypothese wordt gesteld dat,

een vermindering in de toekomstige baten van het contact leidt tot even grote afname op de korte termijn als op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Deze hypothese moet echter verworpen worden. Een verandering in de verwachting over wat een relatie mogelijk in de toekomst zal opbrengen heeft op de korte termijn grotere gevolgen dan op de langere termijn. Wanneer vrienden of kennissen, door een gebeurtenis in het leven van één van beiden, minder overeenkomsten hebben dan kan dit wel even leiden tot een zekere

Tabel 6.1 Model 2 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact op de korte en de lange termijn: de investeringsoverwegingen .^a

Model 2.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
algemeen gemiddelde	-3.15	-4.43
verandering baten ^b	.14 (.07)*	.26 (.05)*
verandering kosten	-.02 (.06)	-.36 (.05)*
investerings		
duur relatie	-.04 (.05)	.40 (.05)*
wederkerigheid	-.06 (.05)	-.11 (.04)*
toekomstige baten		
verandering homogeniteit	.22 (.04)*	.13 (.07)
opleiding ander	.03 (.02)	-.02 (.02)
werksituatie ander	.15 (.08)	-.12 (.08)
zekerheid toekomst samen		
type relatie	.71 (.04)*	.52 (.06)*
kenmerken geïnterviewden		
opleiding ego	.01 (.02)	.05 (.03)
verandering werksituatie ego	.06 (.12)	.10 (.13)
verandering alternatieven	-.02 (.03)	.06 (.06)
verandering handelingsruimte		
verandering tijdsbudget	.00 (.00)	-.00 (.00)
verandering fysieke beperkingen	.14 (.15)	-.02 (.12)
verandering financiële situatie	n.v.t.	-.06 (.06)
controlevariabelen		
groep verhuizers	-.93 (.17)*	-.28 (.20)
groep gepensioneerden	-.92 (.29)*	-.20 (.03)*
vrouw/man	.13 (.14)	-.03 (.20)
leeftijd	-.01 (.00)*	-.01 (.01)

De veranderingen op de korte termijn

random-deel:		
op relatieniveau s^2 ^c	4.07	3.22
intercept t^2 ^d	.19	.35
regressiecoëfficiënt		
baten ^e	.29/-.06	.13/-.02
kosten	.18/-.02	.14/-.01
investerings: duur relatie	.12/-.10	.18/-.08
toekomstige baten: ver. homogeniteit	.09/.01	-
toekomst samen: type relatie	.12/.01	.24/-.19
toetsing t.o.v. Model 0 :		
deviantie	16001	10767
verschil deviantie	693	458
verschil df	29	27
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.27	3.57
daling t.o.v. model 0	27%	34%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.44	.54
daling t.o.v. model 0	32%	40%

- De controlegroep is buiten de analyses gehouden.
- Ongestandaardiseerde regressiecoëf en standaardfout, * de parameter significant is bij $p < 0.05$.
- binnengroepsvariantie. d. tussengroepsvariantie. e. variantie/covariantie met intercept.

afname van het contact. Een dergelijke verandering in de homogeniteit verklaart niet hoe het contact er uit ziet na enkele jaren.

De frequentie van contact binnen verwantschapsrelaties verandert op de lange-termijn net zoveel als op de korte termijn. Wat dit laatste betreft gaat de hypothese dat er geen verschil is in de invloed die toekomstverwachtingen hebben op de korte dan wel de lange termijn dus wel op.

De derde hypothese heeft betrekking op een vermindering in de mogelijkheden en behoeften van de betrokkenen om relaties aan te gaan.

Een beperking in de handelingsruimte of een toename van het aantal alternatieven leidt tot een grotere afname van de investeringen op de korte termijn dan de op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Verondersteld wordt dat een plotseling opgetreden gebrek aan vrije tijd of de toegang tot een groot potentieel aan nieuwe contacten, op de korte termijn grotere gevolgen heeft voor de al bestaande relaties dan op de lange termijn. In de analyses wordt echter in geen van beide gevallen een indicatie gevonden voor een verband tussen dergelijke veranderingen en een afname in het contact. De hypothese wordt dus niet ondersteund.

De conclusies uitgebreider toegelicht:

In tabel 6.1.¹ is aangegeven dat zowel voor de analyses op de korte als op de lange termijn de toevoeging van de verschillende investeringsoverwegingen bijdraagt aan een significante verbetering van de fit van het model. In het eerste geval daalt de deviantie met 693 punten bij een verlies van 27 vrijheidsgraden (17 vaste effecten en 10 random-effecten), in het tweede geval daalt de deviantie met 458 punten bij een verlies van 26 vrijheidsgraden (18 vaste effecten en vier random-effecten). De onverklaarde variantie op het niveau van de relaties daalt tot respectievelijk 73% (100% minus 27%) en 66% (100% minus 34%), de variantie tussen geïnterviewden naar respectievelijk 68% en 60%. Dit betekent dat de investeringsoverwegingen die direct met de relatie zelf te maken hebben een derde van de verschillen verklaren in zowel de veranderingen in de frequentie van contact op de korte als de lange termijn. De investeringsoverwegingen die voortkomen uit de situatie van de geïnterviewden (bijvoorbeeld hun tijdsbudget, financiële mogelijkheden) samen met de andere investeringsoverwegingen verklaren ongeveer een derde van de verschillen tussen de geïnterviewden (waarom de ene persoon gemiddeld over al zijn relaties met een grotere daling in de frequentie van contact wordt geconfronteerd dan een ander).

Welke investeringsoverwegingen dragen nu bij aan het dalen van de onverklaarde variantie? Waar het de korte-termijnveranderingen betreft blijken de parameters voor zes van de in totaal negentien vaste effecten significant. Een vermindering van de directe baten, veranderingen in de homogeniteit, een minder zekere toekomst omdat de ander geen familielid is en, daartegenover, een grotere zekerheid over de toekomst omdat men veel gezamenlijke vrienden heeft², leiden tot afname van de frequentie van contact op de korte termijn. Daarnaast is er sprake van een negatief verband tussen leeftijd en de veranderingen in de frequentie van contact. Hoe ouder men wordt, hoe sterker de afname van het contact is. Twee significante effecten hebben betrekking op de verschillen tussen de onderzoeksgroepen. De groep geïnterviewden die tussen de eerste twee interviews een kind kreeg is in de analyses als referentiegroep gebruikt. De parameters voor de andere twee groepen, de verhuizers en de gepensioneerden, zijn significant en negatief. Dit betekent dat de jonge moeders relatief het minst met veranderingen in het contact geconfronteerd worden. De relaties van de verhuizers en de gepensioneerden namen meer in frequentie af dan de relaties van de jonge moeders. Er is op de

¹ Zie tabellen A1 en A2 in de appendix.

² Voor de analyses met deze laatste variabele zie appendix B, tabel B2.

korte termijn geen verschil in het effect van een verhuizing of van een pensionering.

Hieronder wordt ingegaan op de verschillen tussen de korte en de lange termijnveranderingen. De eerste hypothese had betrekking op de veranderingen in de baten en in de kosten. De hypothese is gebaseerd op het idee dat mensen een relatie waar in het verleden in is geïnvesteerd niet zomaar op zullen geven wanneer het op een bepaald moment wat moeilijker wordt. Waar het de kosten betreft blijkt de hypothese juist: een verandering in de kosten leidt op de korte termijn niet direct tot een afname in het contact terwijl op de lange termijn het effect wel significant is. Ofwel, wanneer men meer moeite moet doen om het contact te onderhouden dan treedt in het algemeen pas een duidelijke daling in de frequentie van contact na enige jaren. De hypothese blijkt ook juist voor wat betreft de directe kosten. Het effect voor de korte termijn ($B = .14$; $s.e. = 0.07$) is kleiner dan dat voor de lange termijn ($B = .26$; $s.e. = .05$).

De tweede hypothese had betrekking op de invloed van een vermindering in de toekomstige baten. De achterliggende gedachte hierbij was dat investeringen geen absolute waarde hebben, maar dat men zijn verwachtingen voortdurend afhankelijk van de omstandigheden bijstelt. Omdat de waarde van de investeringen zelf verandert zou er in dit geval geen sprake zijn van een stabiliserend effect op de korte of lange termijn. Om deze reden zou er geen verschil zijn tussen de effecten op de korte en lange termijn. Er is echter een indicatie dat er mogelijk wel een verschil is tussen deze effecten. Een verandering in de mate van homogeniteit binnen de relatie heeft aantoonbare invloed op het contact op de korte termijn, maar deze invloed is op de lange termijn niet meer zichtbaar. Het is echter ook mogelijk dat ook op de lange termijn de verandering in de homogeniteit wel gevolgen heeft, maar dat deze gevolgen voor een belangrijk deel overschaduw worden door andere veranderingen die zich in de relatie voordoen.

De derde hypothese had betrekking op beperkingen in de handelingsruimte of een toename van het aantal alternatieven. Het idee was dat wanneer iemand opeens minder tijd heeft dit met name op de korte termijn gevolgen zou hebben voor de al bestaande relaties. Men zoekt tijdelijk minder contact en kan dit doen omdat het er niet direct toe zal leiden dat men elkaar uit het oog verliest. Na de eerste periode waarin men zich ingesteld heeft op de nieuwe situatie zal men proberen het contact toch weer wat aan te halen. Er bestaat immers wel het risico dat de vriendschap verloren gaat wanneer er over langere tijd heel weinig contact is. Er wordt echter in de analyses slechts één indicatie gevonden voor de geldigheid van deze hypothese. Noch op de korte, noch op de lange termijn is er sprake van een zichtbaar verband tussen de afname

van het contact en veranderingen in de handelingsruimte of een verruiming van de alternatieven. De enige uitzondering hierop wordt gevormd door het persoonlijkheidskenmerk introversie³: hoe introverter iemand is, des te instabieler het contact op de korte termijn is. Op de lange termijn maakt het weer niet uit of iemand introvert dan wel extravert is in zijn gedrag: of iemand in staat is relaties over een periode van vier jaar te behouden is onafhankelijk van persoonlijke kenmerken.

Bij deze analyses kan tot slot opgemerkt worden dat er geen verschillen zijn tussen de veranderingen op de lange en die op de korte termijn waar het de zogenaamde random-effecten betreft. Ook op de korte termijn zijn er verschillen tussen de geïnterviewden in de mate waarin zij zich door bepaalde veranderingen laten beïnvloeden in het contact met hun vrienden en familieleden. Het feit dat deze varianties tussen geïnterviewden zo robuust zijn, ze komen in alle analyses aan het licht, maakt het interessant om deze verder te onderzoeken. Omdat hierover echter geen hypothesen zijn geformuleerd is er voor gekozen om dit buiten het kader van dit onderzoek te laten.

6.2.2. De directe invloed van het soort steun

Na een toetsing van de investeringsoverwegingen in algemene zin wordt nagegaan of ook op de korte termijn het soort steun dat in de relatie wordt uitgewisseld invloed heeft op het belang dat aan deze overwegingen wordt gehecht. Dit gebeurt weer in twee stappen. In de eerste analyses wordt vastgesteld wat de directe invloed is van de soort steun op de mate waarin het contact is afgenomen. Daarna spitst de analyse zich toe op de vraag of er sprake is van een interactie-effect tussen de soort steun en de verschillende investeringsoverwegingen.

Over het directe effect van het soort steun was de volgende hypothese geformuleerd.

Veranderingen in de investeringsoverwegingen leiden op de korte termijn vooral tot een afname in de mate waarin in de emotionele relaties wordt geïnvesteerd, terwijl die op de lange termijn vooral gevolgen hebben voor de gezelschapsrelaties. Binnen instrumentele relaties zijn de veranderingen op de lange termijn ongeveer even groot als die op de korte termijn (onderdeel hypothese 4).

³ Voor de analyses met deze variabele zie appendix C, tabel C2.

De veranderingen op de korte termijn

Dit blijkt niet het geval te zijn (tabel 6.2). Anders dan verwacht neemt binnen de gezelschapsrelaties noch op de korte noch op de langere termijn de frequentie van contact erg af. Emotionele en instrumentele relaties zijn op de korte termijn aan meer verandering onderhevig dan op de lange termijn.

Tabel 6.2 Bepikt overzicht model 3 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact, met een vergelijking van de veranderingen op de korte en de lange termijn: de directe invloed van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld.^a

Model 3.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten ^b :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-4.16	-5.20
soort steun		
instrumentele steun	.54 (.08)*	-.17 (.08)*
emotionele steun	.39 (.08)*	-.19 (.08)*
gezelschapssteun	1.06 (.13)*	.49 (.15)*
random-deel ^c :		
op relatieniveau s^2		
op relatieintercept t^2	3.81	3.04
intercept t^2	.20	.33
regressiecoëfficiënt		
soort steun		
instrumenteel	niet sign.	niet sign.
emotioneel	niet sign.	.31/-.19
gezelschapssteun	1.31/-.03	1.15/-.15
toetsing t.o.v. Model 2 :		
deviantie	15819	10724
verschil deviantie	181	43
verschil df	5	5
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.01	3.37
daling t.o.v. model 0	31%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.43	.51
daling t.o.v. model 0	34%	41%

- Alleen de relevante parameters zijn in de tabel weergegeven; zie ook noten bij tabel 6.1.
- Alle investeringsoverwegingen zijn in de analyse opgenomen. Om de tabel overzichtelijk te houden zijn de parameters echter niet vermeld.
- Naast de random-effecten voor de verschillende soorten steun zijn ook de random-effecten die in bij de eerste analyses van model 1 (tabel 6.1) significant bleken opgenomen. Om de tabel overzichtelijk te houden zijn de parameters echter niet vermeld.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Bovenstaande conclusies zijn gebaseerd op een toets waarbij aan het model waarin alle investeringsoverwegingen zijn opgenomen drie

dummies zijn toegevoegd met informatie over het soort steun dat in de relatie wordt uitgewisseld. Dit heeft voor het model voor de veranderingen op de korte termijn tot gevolg dat de deviantie significant daalt. De deviantie van het nieuwe model is 181 punten lager dan die van het oude model terwijl slechts vijf vrijheidsgraden (drie voor elk van de dummies, twee voor het significante random-effect voor gezelschapssteun) verloren gaan. De invloed van de toegevoegde variabelen is echter niet groot. De onverklaarde variantie op het niveau van de relaties vermindert slechts met 4%. De parameters van alle drie de dummies laten wel significant vaste effecten zien. Dat wil zeggen dat elke vorm van steun die wordt uitgewisseld al direct iets bijdraagt aan de stabiliteit in de frequentie van het contact op de korte termijn.

Om na te gaan of er verschillen zijn tussen het directe effect van steun op de korte termijn en het directe effect op de lange termijn moeten de twee naast elkaar gepresenteerde kolommen in tabel 6.2 worden vergeleken. Duidelijk wordt dat in beide gevallen de gezelschapsrelaties het meest stabiel zijn. Op de korte termijn zijn alle effecten voor steun positief, maar voor gezelschapssteun is dit effect het grootst. Op de lange termijn zijn er negatieve effecten voor instrumentele en emotionele steun en een positief effect voor gezelschapssteun.

6.2.3. De interactie tussen de investeringsoverwegingen en de steun.

Uit de analyses die gepresenteerd werden in het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat het voor de verklaring voor de veranderingen op de lange termijn weinig uitmaakt om wat voor soort relatie het gaat. De invloed van de verschillende investeringsoverwegingen is in de meeste gevallen even groot voor elke soort relatie. Interactie-effecten tussen de investeringsoverwegingen en de steun die in de relatie wordt uitgewisseld traden veel minder vaak op dan verwacht. Dit blijkt eveneens het geval waar het de veranderingen op de korte termijn betreft. Voorspeld was dat ook in de verklaring van een afname van het contact direct na de verhuizing, het pensioen of de geboorte van het kind rekening gehouden moet worden met dergelijke interactie-effecten. Uit de nu te presenteren analyses blijkt echter dat slechts in een viertal gevallen de invloed van de verschillende investeringsoverwegingen afhankelijk is van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld. Het gaat om twee interactie-effecten die (gedeeltelijk) waren voorspeld en twee interactie-effecten die niet conform onze hypothesen zijn. Onze conclusies over deze vier interactie-effecten worden nu eerst gepresenteerd. Alleen modellen waarbij significante interactie-effecten aan het licht kwamen worden in tabelvorm gepresenteerd. De nummering van de modellen is

De veranderingen op de korte termijn

wel conform de volgorde die bij de toetsing is aangehouden. Daarna volgt een wat meer volledige stapsgewijze bespreking van de uitkomst van de analyses.

Tabel 6.3 B beperkt overzicht model 6 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact met een vergelijking van de veranderingen op de korte en op de lange termijn: het interactie-effect tussen het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld en de duur van het contact ^a.

Model 6.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-5.77	-6.11
soort steun		
instrumentele steun	1.49 (.34)*	-.16 (.08)*
emotionele steun	.52 (.33)*	-.20 (.08)*
gezelschapssteun	2.49 (.47)*	1.42 (.48)*
Duur	.30 (.10)*	.54 (.09)*
Interactietermen		
duur * instrumentele steun	-.19 (.07)*	.00 (.00)
duur * emotionele steun	-.03 (.06)	.00 (.00)
duur * gezelschapssteun	-.29 (.09)*	.16 (.09)*
random-deel:		
op relatieniveau s^2	3.80	3.04
intercept t^2	.21	.32
toetsing t.o.v. Model 3 :		
deviantie	15804	10721
verschil deviantie	15	3
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.01	3.36
daling t.o.v. model 0	30%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.45	.51
daling t.o.v. model 0	31%	41%

a. zie noten bij tabel 6.1 en 6.2

De hypothese dat

bij gelijke omvang van de investeringen in het verleden emotionele en instrumentele relaties het meest stabiel zijn (onderdeel hypothese 3).

wordt, waar het de veranderingen op de korte termijn betreft, deels niet, deels wel ondersteund. In de analyses⁴ blijkt sprake van een significant negatief interactie effect van de investeringen op de veranderingen in de contactfrequentie op de korte-termijn binnen gezelschapsrelaties en op veranderingen binnen instrumentele relaties. Voor emotionele relaties geldt, ook op de korte termijn, alleen een positief hoofdeffect: hoe langer men elkaar kent, hoe minder sterk de afname in de contactfrequentie (tabel 6.3).

Het negatieve interactie-effect voor gezelschapsrelaties wijst erop dat de stabiliserende werking van investeringen uit het verleden wegvalt indien er (ook) gezelschapssteun in een relatie wordt uitgewisseld en wanneer het gaat om veranderingen direct na een bepaalde levensgebeurtenis. Binnen gezelschapsrelaties is het opvallend dat dit negatieve interactie-effect alleen op de korte termijn optreedt. Blijkbaar is het zo dat mensen in de periode direct na een ingrijpende gebeurtenis enigszins bezuinigen op bezoeken bij oude vrienden en familieleden waar men toch al heel lang mee optrok. Deze afname in het contact betekent echter niet dat over een langere periode gezien deze relaties instabieler zijn. Op de lange termijn draagt de duur van de relatie er juist in gezelschapsrelaties aan bij dat zij niet verloren gaan.

Een dergelijk negatief interactie-effect dat zich beperkt tot de veranderingen op de korte termijn treedt ook op voor de instrumentele relaties. De mate waarin men in het verleden met elkaar is opgetrokken heeft weinig invloed op de uitwisseling van instrumentele steun wanneer dit over een korte periode in de tijd wordt gezien. Op de lange termijn is de duur van de relatie wel van belang.

Kijken we nogmaals naar de hypothese, dan zien we dat het verwachte verschil tussen emotionele en gezelschapsrelaties wel optreedt, maar het verwachte verschil tussen instrumentele en gezelschapsrelaties niet.

Het tweede interactie-effect treedt eveneens alleen op bij de analyses voor de veranderingen op de korte termijn. Dit heeft betrekking op de verandering in homogeniteit van de relatie (tabel 6.4). De hypothese hierover luidde:

Wanneer een relatie minder homogeen wordt dan leidt dit vooral binnen emotionele en gezelschapsrelaties tot een afname in de mate in de investeringen (onderdeel hypothese 3).

⁴ Deze hypothese is eigenlijk al getoetst in de vorige paragraaf (tabel 6.2) toen we de hoofdeffecten voor het soort steun gecontroleerd voor de omvang van de investeringen weergaven. Wat we nu eigenlijk doen is toetsen of de invloed van de investeringen bij bepaalde soorten relaties groter is dan bij andere relaties.

De veranderingen op de korte termijn

Deze hypothese wordt ondersteund waar het de emotionele relaties betreft maar niet waar het de gezelschapsrelaties en de instrumentele relaties betreft.

Wanneer de homogeniteit van de relatie is verminderd leidt dit binnen een emotionele en instrumentele relaties wel en binnen gezelschapsrelaties niet tot een daling in de frequentie van het contact. De verwachting dat een afname van de overeenkomsten in leef- en werksituatie op gezelschapsrelaties wel van invloed zou zijn was gebaseerd op het idee dat met name voor het gezelligheidsaspect gelijke interesses, activiteiten en dagritme van belang zouden zijn. Andersom was verondersteld dat dergelijke overwegingen geen rol zouden spelen in de mate waarin men elkaar met praktische hulp steunt. Op basis van de uitkomsten van de analyses moet de conclusie echter luiden dat het contact binnen gezelschapsrelaties niet beïnvloed wordt door veranderingen in de homogeniteit. Het contact binnen instrumentele relaties zal, net als het contact binnen emotionele relaties, van dergelijke veranderingen wel gevolgen ondervinden.

Tabel 6.4 B beperkt overzicht model 8 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact, met een vergelijking tussen de verandering op de korte en op de lange termijn: het interactie-effect tussen het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld en de homogeniteit van de relatie. ^a

Model 8.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-4.10	-5.08
soort steun		
instrumentele steun	.53 (.08)*	-.11 (.07)
emotionele steun	.41 (.08)*	-.12 (.07)
gezelschapssteun	1.02 (.13)*	.29 (.13)*
homogeniteit	.53 (.20)*	.13 (.07)
interactietermen		
homog. * instrumentele steun	-.09 (.12)	.02 (.14)
homog. * emotionele steun	.19 (.12)	.05 (.13)
homog. * gezelschapssteun	-.43 (.18)*	-.12 (.20)
random-deel :		
op relatieniveau s^2	3.80	3.04
intercept t^2	.21	.33
toetsing t.o.v. Model 3 :		
deviantie	15810	10724
verschil deviantie	9	0
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$.01	3.37
daling t.o.v. model 0	30%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.45	.51
daling t.o.v. model 0	31%	41%

a. Zie de noten bij tabel 6.1 en 6.2.

Het derde interactie-effect dat naar voren komt uit de analyses is geheel in tegenspraak met de hiertoe geformuleerde hypothese. Het gaat om overwegingen over mogelijke toekomstige baten van het contact via de sociale hulpbronnen waarover de ander beschikt. Voorspeld was dat

een relatief lage sociale positie vooral binnen instrumentele relaties leidt tot een afname in de investeringen.

Deze geformuleerde hypothese was gebaseerd op de veronderstelling dat bij praktische hulp de toegang tot sociale hulpbronnen via het werk de relatie waardevoller zou maken. Uit de analyses blijkt echter dat dit soort relaties daar op de korte termijn niet stabiel maar kwetsbaarder door wordt (tabel 6.5). Anders dan verwacht blijken juist instrumentele relaties

De veranderingen op de korte termijn

in frequentie het sterkst af te nemen wanneer de ander, door het hebben van werk een relatief hoge sociale positie inneemt. Instrumentele relaties met personen die weinig

Tabel 6.5 Beperkt overzicht model 10 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact met een vergelijking tussen de veranderingen op de korte en lange termijn: het interactie-effect tussen het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld en de werksituatie van de ander. ^a

	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-4.43	-5.48
soort steun		
instrumentele steun	1.12 (.20)*	-.17 (.11)
emotionele steun	.44 (.19)*	-.21 (.08)*
gezelschapssteun	1.09 (.13)*	.40 (.18)*
werk ander	-.10 (.08)	-.09 (.09)
interactietermen		
werk * instrumentele steun	-.22 (.07)*	.12 (.16)
werk * emotionele steun	-.00 (.01)	.00 (.11)
werk * gezelschapssteun	.07 (.13)	.00 (.03)
random-deel:		
op relatieniveau s^2	3.81	3.04
intercept t^2	.21	.32
toetsing t.o.v. Model 3 :		
deviantie	15808	10721
verschil deviantie	11	3
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.02	3.37
daling t.o.v. model 0	31%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.43	.51
daling t.o.v. model 0	40%	41%

a. Zie noten bij tabel 6.1 en 6.2.

toegang hebben tot sociale hulpbronnen omdat zij baanloos zijn of zich concentreren op taken in het huishouden, blijken daarentegen maar weinig in frequentie af te nemen. Overigens geldt dit alleen voor de veranderingen op de korte termijn. Op de lange termijn zijn er wat dit betreft geen verschillen tussen relaties met werkende en niet-werkende vrienden en familieleden.

Het vierde en laatste significante interactie-effect is eveneens onverwachts en beperkt zich tot de veranderingen op de korte termijn.

Over de invloed van een meer of minder zekere gezamenlijke toekomst werd de volgende hypothese geformuleerd:

Wanneer er minder zekerheid is over de gezamenlijke toekomst dan leidt dit vooral binnen instrumentele relaties tot een afname in de investeringen.

Tabel 6.6 Beperkt overzicht model 11 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact, met een vergelijking van de veranderingen op de korte en op de lange termijn: het interactie-effect tussen het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld en de zekerheid van een gezamenlijke toekomst. ^a

	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-4.10	-5.20
soort steun		
instrumentele steun	.51 (.08)*	-.17 (.10)*
emotionele steun	.45 (.08)*	-.22 (.08)*
gezelschapssteun	.97 (.14)*	.60 (.24)*
type relatie	.59 (.04)*	.55 (.04)*
interactietermen		
type * instrumentele steun	-.26 (.13)*	.01 (.07)
type * emotionele steun	.41 (.24)	.06 (.06)
type * gezelschapssteun	.03 (.05)	-.08 (.15)
random-deel :		
op relatieniveau s^2	3.81	3.04
intercept t^2	.21	.33
toetsing t.o.v. Model 3 :		
deviantie	15811	10724
verschil deviantie	8	0
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.02	3.37
daling t.o.v. model 0	31%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.43	.51
daling t.o.v. model 0	40%	41%

a. Zie noten bij tabel 6.1 en 6.2.

In tegenstelling tot de hypothese is er echter een indicatie voor een negatief interactie-effect tussen het type relatie en het feit dat er binnen de relatie instrumentele steun wordt uitgewisseld (tabel 6.6). Wat betekent dit? In het algemeen is het zo dat naarmate de gezamenlijke

De veranderingen op de korte termijn

toekomst zekerder is, het contact in relaties minder sterk afneemt en de kans dat het contact helemaal verloren gaat kleiner wordt. Relaties waarin vooral praktische steun wordt uitgewisseld vormen hierop een uitzondering. In deze relaties is de frequentie van contact op de korte termijn aan meer veranderingen onderhevig dan op grond van het type verwacht mag worden. Anders gezegd, hoewel het contact met familieleden meestal relatief het minst aan verandering onderhevig is, blijkt dat er op de korte termijn wel een sterke vermindering van het contact op kan treden in die gevallen waarin de relatie vooral draait op het verlenen van instrumentele steun.

Over de vijfde hypothese dient nog iets gezegd te worden. Niet omdat deze, waar het de korte-termijnveranderingen betreft, empirisch ondersteund wordt, maar omdat er wat betreft de lange-termijnveranderingen iets opvalt. Het gaat om de hypothese dat

Een beperking in de handelingsruimte vooral bij gezelschaps- en instrumentele relaties leidt tot een afname in de investeringen.

In het vorige hoofdstuk is geconcludeerd dat er op de lange termijn geen sprake was van een interactie-effect tussen veranderingen in de beschikbare tijd en de moeite die iemand doet om gezelschapsrelaties te onderhouden. Deze analyses zijn in dit hoofdstuk herhaald, maar op de beperkte groep geïnterviewden die in de onderzoeksperiode 'iets' meemaakten. Nu blijkt dat er wel sprake is van een positief interactie-effect voor de lange-termijnverandering. Hoe sterker de reductie in beschikbare tijd, des te sterker is de afname in de frequentie van het contact binnen gezelschapsrelaties. Binnen de andere soorten relatie heeft dit ogenschijnlijk geen duidelijke invloed. Anders gezegd: als iemand het heel druk heeft gekregen dan zal hij bezuinigen op zijn gezelligheidscontacten terwijl het contact met mensen waarmee vooral praktische of emotionele steun wordt uitgewisseld stabiel blijft.

De conclusies uitgebreider toegelicht:

De hypothesen over de interactie-effecten zijn getoetst op dezelfde manier als in het voorgaande hoofdstuk. Nagegaan wordt of de interactie-effecten significant zijn, of de fit van het model hierdoor verbeterd is en of het percentage onverklaarde variantie is gedaald. Verbetering van de fit en daling van de onverklaarde variatie zal in sommige gevallen echter niet mogelijk zijn omdat, zoals in het vorige hoofdstuk ook duidelijk werd, de interactie-effecten slechts een verdere nuancering toevoegen aan een toch al relatief breed en complex model.

Toevoeging van de interactietermen leverde voor wat betreft de baten en de kosten van het contact geen significante verbetering op van de verklaring voor de veranderingen op de korte termijn. Geen van de interactie-effecten bleken significant (geen tabel: interactie-effecten voor respectievelijk instrumentele, emotionele en gezelschapssteun $B = .03$, $s.e. = .18$; $B = -.01$; $s.d. = .10$; $B = -.12$; $s.d. = .13$). De hypothese:

Op de lange termijn leidt een afname in de directe baten van het contact bij emotionele relaties en gezelschapsrelaties tot een grotere afname in investeringen dan bij van instrumentele relaties,

wordt dus niet ondersteund. Er is tevens geen ondersteuning voor de hypothese:

Op de korte termijn leidt een toename in de directe kosten van het contact bij instrumentele relaties en gezelschapsrelaties tot een grotere afname in de mate waarin in het contact wordt geïnvesteerd dan in het geval van emotionele relaties.

Hier is geen tabel van toegevoegd: de interactie-effecten zijn voor instrumentele steun $B = -.11$; $s.e. = .10$, voor emotionele steun $B = -.06$; $s.d. = .09$ en voor gezelschapssteun $B = -.03$; $s.d. = .11$.

In tabel 6.3. is aangegeven dat de onverklaarde variantie nauwelijks daalt door toevoeging van de drie interactietermen voor de duur van het contact. Toch zijn twee van de drie toegevoegde interactie-effecten significant: er is sprake van een negatief interactie-effect voor gezelschapssteun en een negatief interactie-effect voor instrumentele steun. Om dit te kunnen interpreteren dienen ook de hoofdeffecten in ogenschouw genomen te worden. Het hoofdeffect voor de duur van de relatie is positief, dat wil dus zeggen dat een relatie stabiel is naarmate men al langer met elkaar optrekt. Dit stabiliserend hoofdeffect wordt bij de gezelschapsrelaties en de instrumentele relaties deels weer teniet gedaan door de negatieve interactie-effecten. Hierdoor zal er in de meeste gevallen geen significant verschil zijn in de stabiliteit van de contactfrequentie tussen langdurige en minder langdurige instrumentele of gezelschapsrelaties. Bij de emotionele relaties is alleen sprake van een hoofdeffect: dat betekent dat er wel een verschil is in stabiliteit tussen langdurige en kortdurende relaties. De hypothese dat

bij gelijke investeringen, emotionele en instrumentele relaties stabiel zijn dan gezelschapsrelaties

blijkt bij toetsing over een korte periode in de tijd daarmee gedeeltelijk juist. Bij gelijke investeringen zijn emotionele steun relaties op de korte termijn stabiel dan gezelschapsrelaties en instrumentele steun relaties.

De veranderingen op de korte termijn

Deze hypothese kan ook getoetst worden met behulp van de interactie-effecten voor de wederkerigheid van de investeringen maar in dat geval worden geen significante interactie-effecten gevonden (geen tabel: interactie-effecten respectievelijk $B = .15$; $s.e. = .08$; $B = .09$; $s.d. = .08$; $B = .12$; $s.d. = .11$).

De volgende hypothesen hadden betrekking op de toekomstige baten van het contact. Hierover werden twee verschillende hypothesen geformuleerd. Verwacht werd dat

een afname van de homogeniteit bij gezelschapsrelaties en emotionele relaties leidt tot een afname in de mate waarin in het contact wordt geïnvesteerd. Een afname van de homogeniteit heeft geen invloed op de mate waarin geïnvesteerd wordt in instrumentele relaties.

Hier is wel sprake van een positief hoofdeffect: in het algemeen leidt een verandering in de homogeniteit van het contact dus op de korte termijn tot een verandering in de frequentie waarin men elkaar spreekt. De verwachte interactie-effecten worden echter niet gevonden. In tabel 6.4. is wel sprake van een negatief interactie-effect voor gezelschapsrelaties dat het positieve hoofdeffect teniet doet, waardoor deze relaties, geheel tegengesteld aan de verwachting, juist geen gevolgen ondervinden van een verandering in de homogeniteit. Een dergelijk negatief interactie-effect was wel verwacht voor de instrumentele relaties, maar treedt werd geconcludeerd niet op.

In een tweede hypothese worden veranderingen in de toekomstige baten van een relaties gekoppeld aan de sociale positie van de ander waardoor deze meer of minder toegang zou hebben tot sociale hulpbronnen.

Naarmate de sociale positie van de ander relatief lager is, wordt er minder in een relatie geïnvesteerd. Binnen instrumentele relaties is dit effect sterker dan binnen emotionele en gezelschapsrelaties.

Deze hypothese kon niet getoetst worden aan de hand van een verandering in iemands sociale positie omdat alleen bekend is wat de opleiding en de werksituatie van de vrienden en familieleden op een bepaald moment was, maar niet of deze in de loop van de tijd zich nog heeft gewijzigd. Toevoeging van de interactietermen voor het opleidingsniveau van de ander leidt niet tot een significante verbetering van het model en geen van de interactie-effecten levert een significante bijdrage aan de verklaring voor de veranderingen op de korte termijn (geen tabel; interactie termen respectievelijk $B = -.00$; $s.e. = .01$; $B = .14$; $s.d. = .15$; $B = .02$; $s.d. = .02$). Toevoeging van de interactietermen voor de werksituatie van de ander leidt ook niet tot een verbetering van het model (tabel 6.5). Er is geen sprake van een positief hoofdeffect, alleen van een

significant negatief interactie-effect voor instrumentele steun. Dit betekent dat bij instrumentele relaties, als uitzondering, het contact met mensen zonder werk stabiel is dan met mensen met werk. In de analyses in het vorige hoofdstuk werd geen ondersteuning gevonden voor de volgende hypothese:

wanneer er minder zekerheid is over de gezamenlijke toekomst leidt dit vooral bij instrumentele relaties tot een grote afname van de investeringen.

Bij analyse van de veranderingen op de korte termijn wordt zelfs een falsificatie gevonden. Er is sprake van een negatief interactie-effect voor instrumentele steun bij een positief hoofdeffect, dat voor alle relaties geldt (tabel 6.6). Dit betekent dat juist bij instrumentele steun de 'onzekere' relaties minder vatbaar zijn voor veranderingen op de korte termijn, en dat zijn de relaties met mensen waarmee iemand niet door familiebanden is verbonden. Relaties met familieleden waarop meestal een beroep wordt gedaan voor instrumentele steun zijn kort na een bepaalde levensgebeurtenis niet zo stabiel als verwacht was. Op de lange termijn is er overigens geen verschil meer tussen de verschillende soorten steunrelaties: in alle gevallen zijn dan de relaties met gezins- en familieleden het meest stabiel. De inbedding van de relatie kan ook als indicatie van de zekerheid over een gezamenlijke toekomst worden genomen. Toevoeging van interactie-effecten met deze variabele levert echter geen verbetering op van het model (zie appendix B, tabel B3).

De verklaring voor veranderingen op de korte termijn wordt niet beter wanneer informatie wordt toegevoegd over de mogelijke interactie tussen de steun en de sociale positie van de geïnterviewde zelf. Voor het idee dat een hoog opleidingsniveau of de werksituatie van de geïnterviewde zelf bij zou dragen aan meer stabiliteit in de frequentie van contact omdat de ander veel belang zou hechten aan dergelijke relaties met name waar het om instrumentele steun gaat wordt daarmee ook nu weer geen onderbouwing gevonden. Van significante hoofd- of interactie-effecten waar het deze twee variabelen betreft is geen sprake (geen tabel).

Onze volgende hypothese luidt,

Een toename in het aantal beschikbare alternatieve relaties leidt vooral binnen gezelschapsrelaties tot een grote afname in de investeringen.

De analyses op de veranderingen op de korte termijn geven - net als bij de analyse van de lange-termijnveranderingen - geen uitsluitend over de geldigheid van deze hypothese. Het model verbetert niet wanneer interactie-effecten aan het model worden toegevoegd waarmee wordt aangegeven om welke soort relatie het gaat en over hoeveel alternatieve

De veranderingen op de korte termijn

relaties de betrokkene beschikt. Geen van de interactie-termen verkrijgt een significante waarde (geen tabel: interactietermen respectievelijk $B = .04$; s.d. = .04; $B = -.07$; s.d. = .04; $B = .16$; s.d. = .09).

Ook de hypothese dat

een verdere beperking in de handelingsruimte bij gezelschaps- en instrumentele relaties leidt tot een grotere afname in de mate waarin in het contact geïnvesteerd wordt dan bij emotionele relaties,

wordt in de analyses voor de korte-termijnveranderingen niet ondersteund (tabel 6.7). Ook is er geen sprake van meer veranderingen in de frequentie van contact binnen instrumentele en gezelschapsrelaties bij een dergelijke beperking. Mensen die minder tijd krijgen of minder mobiel worden verliezen op de korte termijn niet meer vrienden of familieleden uit het oog dan mensen die niet met een dergelijke verandering geconfronteerd worden. Er zijn ook geen aanwijzingen dat een gebrek aan tijd mensen er toe doet besluiten anderen minder op te zoeken voor de gezelligheid of hen minder praktische hulp te verlenen. Beperkingen in de handelingsruimte die het gevolg zijn van bepaalde persoonlijkheidskenmerken hebben wel invloed op de veranderingen op de korte termijn en deze invloed is afhankelijk van het soort steun dat in de relatie wordt uitgewisseld maar het gevonden interactie-effect is tegengesteld aan de hypothese (zie appendix C, tabel C4). In het algemeen is het zo dat hoe introverter iemand is, des te sterker is de afname van de frequentie van contact op de korte termijn, alleen binnen de gezelschapsrelaties zijn deze gevolgen minder sterk. Waarom dit zo is, is moeilijk te verklaren.

Tabel 6.7 Beperkt overzicht model 12 van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact, met een vergelijking van de veranderingen op de lange en de korte termijn: het interactie-effect tussen het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld en veranderingen in het aantal beschikbare vrije uren. ^a

	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie:		
algemeen gemiddelde	-4.14	-5.28
soort steun		
instrumentele steun	.54 (.08)*	-.19 (.09)*
emotionele steun	.38 (.08)*	-.21 (.09)*
gezelschapssteun	.97 (.14)*	.36 (.12)*
verandering tijdsbudget	.002(.001)*	-.007 (.005)
interactietermen		
tijd * instrumentele steun	.003 (.003)	.001 (.002)
tijd * emotionele steun	-.005 (.003)	.004 (.003)
tijd * gezelschapssteun	.004 (.005)	-.013 (.004)*
random-deel:		
op relatieniveau s^2	3.81	3.03
intercept t^2	.20	.33
toetsing t.o.v. Model 3 :		
deviantie	15814	10712
verschil deviantie	5	12
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.01	3.37
daling t.o.v. model 0	30%	37%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.43	.51
daling t.o.v. model 0	40%	41%

a. Zie noten bij tabel 6.1. en 6.2.

6.3. De invloed van tussentijdse investeringen.

De veranderingen in de frequentie van het contact na een periode van een jaar zijn, zo is gebleken, voor een belangrijk deel te verklaren vanuit veranderingen in de investeringsoverwegingen. Het feit dat iemand na een jaar nog contact onderhoudt kan op zichzelf ook als een investering gezien worden. Wanneer mensen elkaar na een jaar nog vaak opzoeken, dan zou op basis van deze investeringen, voorspeld kunnen worden dat ook over een langere periode de relatie relatief stabiel zal zijn. Spreekt men elkaar nog zelden dan verliest de relatie door een gebrek aan investeringen zijn stabiliteit en is de kans groot dat na vier jaar het

contact helemaal verloren is gegaan. Kortom, door informatie toe te voegen over de frequentie van contact na een jaar zou wellicht beter verklaard kunnen worden waarom sommige relaties na vier jaar nog even hecht zijn als daarvoor, terwijl andere relaties verbroken worden of verwateren.

Deze veronderstelling is getoetst met een nieuwe multiniveau-analyse waarbij de resultaten van eerdere toetsingen het uitgangspunt vormen. In de analyse wordt duidelijk dat de kans dat relaties lange tijd na een belangrijke levensgebeurtenis verloren gaan inderdaad verkleind wordt indien er vlak na die gebeurtenis nog relatief veel contact is (zie tabel 6.8.). Anders gezegd, met behulp van informatie over de tussentijdse investeringen wordt een betere verklaring verkregen voor verschillen in de mate waarin de frequentie van contact afneemt over een langere periode.

In het navolgende wordt de analyse verder toegelicht. Eerst volgt echter een kanttekening bij de conclusie over de waarde van de informatie over de tussentijdse investeringen. Het is van belang om in ogenschouw te nemen wat precies de voorspellendewaarde is van de informatie over de tussentijdse investeringen. Het is natuurlijk zo dat de keuze om iemand tussentijds wel of niet op te zoeken ook weer verklaard kan worden uit de verschillende investeringsoverwegingen, maar deels zal deze keuze ook bepaald worden door overwegingen die niet in het tot nu toe gebruikte schema voorkomen. Deze onbekende overwegingen zijn verantwoordelijk voor de onverklaarbare variantie tussen relaties. Door het toevoegen van informatie over de frequentie van contact na een jaar, als een verklarende variabele, wordt een deel van de onverklaarbare verschillen tussen relaties in de analyse opgenomen zonder dat dit zicht brengt op de werkelijke verklaring voor de verschillen. Van een betere voorspelling kan dan echter nauwelijks gesproken worden.⁵

In de analyses lopen beide overlappende verklaringen enigszins door elkaar. De te toetsen verklaring voor de verandering in de frequentie van contact op de lange termijn op basis van veranderingen in de investeringsoverwegingen en de niet getoetste verklaring voor de frequentie van het tussentijdse contact op basis van de investeringsoverwegingen op dat moment. Omdat de bron van de informatie deels dezelfde is - in de verandering in de reisafstand tussen het eerste en het derde interview zit voor een deel ook de reisafstand

⁵ In al het longitudinaal onderzoek is het zo dat de uitkomst van een verandering het best voorspeld kan worden vanuit de situatie die daar vlak aan voorafgaat. Ook in ons geval kan de verandering in de frequentie van contact ten tijde van het derde interview natuurlijk het best voorspeld worden vanuit de frequentie van contact ten tijde van het tweede interview.

zoals die ten tijde van het tweede interview was - zou er sprake kunnen zijn van een grote mate van multicollineariteit. De parameters in de analyse wijzen hier echter niet op: de verklaarde variantie stijgt en eerder geconstateerde vaste effecten blijven bestaan.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Nu de uitleg bij de analyse en de resultaten. Uitgangspunt voor de nieuwe analyse is een model waarin alleen die investeringsoverwegingen zijn opgenomen welke een significante bijdrage leveren aan de verklaring voor veranderingen op de lange termijn (tabel A4 in de appendix). Dit is het zogenaamde meest spaarzame model: geleid door de resultaten gepresenteerd in de vorige paragrafen, zijn hiertoe één voor één de niet significante (vaste) effecten uit het model verwijderd. Dit is gebeurd om de analyses overzichtelijk te houden en omdat de set van variabelen wel heel groot was geworden indien steeds meer informatie zou zijn toegevoegd. De analyse betreft steeds de veranderingen op de lange termijn, juist de verklaring voor de lange termijn kan immers verbeterd worden door informatie op te nemen over tussentijdse investeringen en andere korte-termijnveranderingen (zie de volgende paragraaf).

Om tot dit spaarzame model te komen werd steeds getoetst of verwijdering van de variabelen tot een significant slechtere fit leidde. Indien dit laatste niet het geval was dan werd de variabele definitief uit het model verwijderd. Interactie-termen die wel significant bleken maar tegengesteld waren aan onze hypothesen zijn ook verwijderd. Hierop werd alleen een uitzondering gemaakt wanneer het ging om zogenaamde 'hoofdeffecten' van een interactie-effect dat wel in het definitieve model opgenomen diende te worden. Dergelijke hoofdeffecten bleven in de analyse. Met dit 'meest spaarzame model' kan 40% van de variantie tussen relaties worden verklaard. Investeringsoverwegingen die nu niet meer in het model zijn opgenomen hebben betrekking op de sociale positie van de ander, op veranderingen in de handelingsruimte - met uitzondering van de veranderingen die het tijdsbudget betreffen - en op veranderingen in het aantal alternatieve relaties. Van alle van te voren theoretisch voorspelde interactie-effecten is alleen de interactie tussen veranderingen in het tijdsbudget en de gezelschapsrelaties als variabele overgebleven.

Wanneer aan dit meest spaarzame model informatie wordt toegevoegd over de frequentie van het contact na een jaar, dan daalt de deviantie met negen punten bij een verlies van één vrijheidsgraad, hetgeen een significante verbetering is. Er is ook sprake van een significant vast effect. Opvallend is wel dat de hoeveelheid onverklaarde variantie niet verder daalt. Dit heeft te maken met een zekere mate van

De veranderingen op de korte termijn

multicollineariteit. Immers, uit de cross-sectionele analyses in het vorige hoofdstuk bleek dat de frequentie van het contact op een bepaald moment op zichzelf al deels verklaard wordt door één of meerdere van de andere opgenomen variabelen zoals bijvoorbeeld de duur en het type van de relatie.

Tabel 6.8 Model S3 (het meest spaarzame model) van de multiniveau-analyse op de verandering in de frequentie van contact op de lange termijn: de invloed van de veranderingen in rest netwerk. ^a

T3-T1, lange termijn	
vaste effecten :	
kenmerken relatie	
algemeen gemiddelde	-4.35
verandering baten	.22 (.05)*
verandering kosten	-.24 (.04)*
investeringen	
duur relatie	.17 (.04)*
wederkerigheid	-.14 (.03)*
tussentijdse investeringen	.44 (.02)*
toekomstige baten	
verandering homogeniteit	-.09 (.05)*
zekerheid toekomst samen	
type relatie	.56 (.05)*
soort steun	
instrumentele steun	-.04 (.07)
emotionele steun	-.16 (.07)*
gezelschapssteun	.26 (.14)
kenmerken geïnterviewden	
verandering tijdsbudget	-.003 (.001)
verandering tijd * gezelschapssteun	-.008 (.005)
veranderingen rest netwerk	
percentage verloren relaties	-.01 (.00)*
aantal nieuwe relaties	.01 (.01)
aantal relaties oude netwerk	.02 (.01)*
controlevariabelen	
groep verhuizers	-.29 (.18)
groep gepensioneerden	-.18 (.30)
vrouw/man	-.16 (.17)
leeftijd	-.00 (.01)
random-deel :	
op relatieniveau s ²	3.01
intercept t ²	.33
regressiecoëfficiënt	
baten	.10/-.02
kosten	.32/-.10
investeringen: duur relatie	-.17/ .40
toekomst samen: type relatie	.12/-.11
soort steun: gezelschap	.79/-.04
toetsing t.o.v. Model S1 :	
deviantie	10700
verschil deviantie	11
verschil df	3

De veranderingen op de korte termijn

onverklaarde variantie :	
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	3.36
daling t.o.v. model 0	38%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$.53
daling t.o.v. model 0	41%

a. Zie de noten bij tabel 6.1 en 6.2.

6.4. De invloed van de veranderingen in het hele netwerk

De laatste analyses in dit hoofdstuk hebben betrekking op de veranderingen die zich in de rest van het netwerk afspelen. Het gaat daarbij om het effect dat het verlies van veel relaties heeft op de rest van de relaties. Ook wordt bekeken wat de invloed is op bestaande relaties wanneer iemand in het jaar na het pensioen, de verhuizing of de geboorte veel nieuwe relaties heeft opgebouwd.

Allereerst werd nagegaan of

de investeringen toenemen naarmate er meer relaties verloren zijn gegaan,

zoals een deel van hypothese 4 luidde. Verwacht werd dat hoe vaker men iemand uit het oog verloor, des te meer moeite men zal doen om het contact met nog bestaande relaties aan te houden. De resultaten van de analyse, die hieronder worden toegelicht, wijzen echter op een tegengesteld effect. Mensen bij wie een groot percentage van hun relaties na vier jaar is verwaterd of verloren, onderhouden het contact in andere relaties ook minder goed. Per relatie neemt de frequentie van contact meer af naarmate het totaal aantal verloren gegane relaties groter is. Er is geen indicatie dat via bestaande relaties, het verlies van andere relaties wordt gecompenseerd.⁶

Voor het andere deel van de hypothese namelijk dat

de investeringen in al bestaande relaties afnemen naarmate er meer nieuwe relaties worden aangegaan

wordt ook geen eenduidige empirische ondersteuning aangetroffen. Niets wijst erop dat de investeringen in de nieuwe relaties ten koste gaan van andere relaties. In welke mate de frequentie van contact in bepaalde relaties is afgenomen na vier jaar kan niet voorspeld worden op basis van

⁶ Hier kan sprake zijn van een zekere contaminatie omdat bij deze analyses ook gegevens zijn betrokken van de verloren gegane relaties. Hiervan is de contactfrequentie natuurlijk steeds heel sterk gedaald. Beter zou het zijn geweest de analyses te beperken tot alleen die relaties waarbinnen nog wel enig contact was.

het feit dat iemand veel of juist weinig nieuwe vrienden heeft gemaakt ten tijde van het tweede interview.

Geconcludeerd kan worden dat veranderingen in het netwerk de frequentie van het contact binnen elke relatie apart niet hoeven te beïnvloeden. Wel is het zo dat alle relaties deels dezelfde invloeden ondergaan. Gaan er veel relaties verloren, dan is de kans groot dat ook in de andere relaties de frequentie afneemt. Wanneer de betrokkene in het algemeen veel moeite doet om relaties op te bouwen en aan te houden dan zal elke relatie afzonderlijk ook relatief stabiel zijn.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 6.8 staan de resultaten van de analyse weergegeven. De werkwijze was als volgt. Om de eerste hypothese te toetsen werd een variabele toegevoegd die aangeeft in welk percentage van iemands relaties het contact verloren is gegaan. Voor deze relatieve maat werd gekozen omdat het verlies van een klein aantal relaties voor iemand die toch al weinig contacten heeft van veel meer betekenis is dan voor iemand die de beschikking heeft over een veel groter netwerk. Iemand kan ook niet meer relaties verliezen dan hij in eerste instantie had; ook dat pleit voor een relatieve en niet een absolute maat. Om de tweede hypothese te toetsen is een variabele toegevoegd waarmee wordt aangegeven hoeveel nieuwe relaties iemand is aangegaan ten tijde van het tweede interview.⁷ In dit geval werd gekozen voor het absolute aantal mensen waarmee men kennis maakte omdat in principe iedereen evenveel mogelijkheden heeft om nieuwe relaties aan te gaan. Wel werd als derde een variabele opgenomen die een indicatie geeft van de omvang van het netwerk ten tijde van het eerste interview. Dit maakt het mogelijk om enigszins te controleren voor het verschil in effect dat deze nieuwe relaties hebben voor degenen met relatief heel kleine en relatief heel grote netwerken.

Toevoeging van de drie variabelen leidt niet tot een verbetering van de fit van het model (een verschil van 11 deviantiepunten bij een verlies van drie vrijheidsgraden). Er is in twee gevallen wel sprake van een significant vast effect: een negatief effect voor het percentage verloren gegane contacten en een positief effect voor de omvang van het oude netwerk. Dit wil zeggen dat zowel degenen die weinig vrienden en familieleden uit het oog zijn verloren als degenen die al voor de

⁷ Zoals in hoofdstuk drie is toegelicht gaat het hierbij om relaties die ten tijde van het tweede interview ter sprake kwamen en die niet in het eerste interview waren genoemd. Helaas is niet bekend hoeveel nieuwe mensen men had leren kennen ten tijde van het derde interview.

levensgebeurtenis over veel contacten beschikten, ook op de langere termijn veel in hun relaties blijven investeren. Voor mensen die al veel contacten hebben verloren en/of mensen die toch al weinig vrienden en familieleden hebben treedt op de langere termijn nog eens een verslechtering van de situatie op. Voor hen is de afname in het contact op de lange termijn sterker en daarmee is de kans groot dat men steeds meer van de bestaande relaties blijft verliezen. Het aantal nieuwe vrienden dat men in de loop van de tijd maakt heeft geen invloed op het contact in de al bestaande relaties.

6.5. Samenvatting en conclusie

In de voorafgaande hoofdstukken hebben de veranderingen op de lange termijn steeds centraal gestaan. In dit hoofdstuk is het accent echter verschoven naar de veranderingen die zich afspelen kort nadat iemand een belangrijke levensgebeurtenis heeft ondergaan. De redenen om in dit onderzoek vooral de nadruk te leggen op de lange-termijnveranderingen en deze te onderscheiden van de veranderingen op de korte termijn was tweërlei. Ten eerste bestond er het idee dat veranderingen die in relaties optreden enige tijd nodig hebben om zich te voltrekken omdat eerdere investeringen in het contact als een soort 'buffer' werken. Op de korte termijn werden dus eigenlijk minder grote veranderingen verwacht. De tweede reden hangt hiermee samen. Verondersteld werd dat de korte-termijnveranderingen mogelijk ook minder goed te verklaren zouden zijn dan de lange-termijnveranderingen, omdat er een grotere kans bestaat dat deze verandering de weerspiegeling zijn van toevallige fluctuaties in het contact en niet zozeer het gevolg zijn van een duidelijke keuze. In dit hoofdstuk werden beide vooronderstellingen getoetst. Daarnaast werd nagegaan in hoeverre informatie over de veranderingen op de korte termijn de verklaring voor de veranderingen in de contactfrequentie op de lange termijn kan verbeteren.

Geen van beide ideeën over het onderscheid tussen de korte en de lange termijn blijkt echter juist: de veranderingen op de korte termijn bleken niet geringer dan die op de lange termijn en ze bleken ongeveer evengoed verklaard te kunnen worden. De vraag waarom de frequentie van contact in de ene relatie daalt terwijl deze voor de andere relatie stabiel blijft, kan in beide gevallen redelijk goed verklaard worden. Voor de korte termijn werd ongeveer 30% van de variantie tussen relaties verklaard. Voor de langere termijn was dit 40%. De verschillen tussen de geïnterviewden in de gemiddelde stabiliteit van hun relaties kon in beide gevallen tot zo'n 40% worden verklaard.

Hierdoor werd de vraag actueel of de veranderingen op de korte termijn zich dan toch onderscheiden door bepaalde specifieke inhoudelijke kenmerken. Dit bleek voor een deel wel het geval. Duidelijk werd dat een - wellicht kortstondige - verandering in directe kosten en baten van het contact niet direct gevolgen hoeft te hebben voor de frequentie van dat contact. Dit gebeurt omdat men investeringen die in het verleden zijn gedaan niet zomaar wil afschrijven.

Wanneer de veranderingen het gevolg zijn van het feit dat iemand zijn verwachtingen ten aanzien van de relatie moet bijstellen, dan is er geen onderscheid tussen de korte en de langere termijn. Relaties die, door een verandering in iemands leef- of werksituatie minder homogeen worden, lopen grote kans al snel verloren te gaan. Mensen weten dit ook uit ervaring: men rekent er vaak al op dat bepaalde vrienden verloren gaan wanneer één van beide een partner vindt.

Empirisch kan niet aangetoond worden dat op de korte termijn de investeringen een stabiliserende invloed hebben. Het feit dat men elkaar al lang kent, draagt er op de korte termijn niet toe bij dat men elkaar ook met een zekere regelmaat opzoekt. Integendeel, er zijn duidelijke indicaties dat naarmate men al meer in de relatie geïnvesteerd heeft, het contact op de korte termijn instabieler is.

Net als bij de analyses gerapporteerd in het vorige hoofdstuk wordt slechts weinig onderbouwing gevonden voor de vanuit de theorie voorspelde interactie-effecten. De belangrijkste bevinding is dat in emotionele steun relaties zowel op de korte als op de lange termijn minder snel het contact verloren gaat. In deze relaties is de invloed van de investeringen uit het verleden namelijk heel groot.

De andere soorten relaties staan op de korte termijn aan heel andere invloeden bloot dan verwacht was. Zo blijken relaties waar veel instrumentele steun wordt uitgewisseld in frequentie af te nemen wanneer mensen zich niet meer in dezelfde omstandigheden bevinden. Blijkbaar is men in dergelijke relaties gebaat bij een zekere homogeniteit omdat men elkaar zo over en weer het beste kan helpen. Voor een deel blijkt dit ook uit het feit dat een verschil in sociale positie een dergelijke relatie niet altijd aantrekkelijker maakt. De verwachting was dat de geïnterviewden veel zouden investeren in relaties met mensen die hen, door opleiding of werk, toegang zouden verschaffen tot hulpbronnen waarover zij zelf niet beschikken. Dergelijke relaties blijken echter relatief instabieler. Opvallend is ook dat naarmate men zekerder is over de gezamenlijke toekomst, de frequentie van het contact binnen de instrumentele relaties op de korte termijn aan meer veranderingen onderhevig is. Het lijkt erop dat men, indien de toekomst van de relatie gegarandeerd is, het zich kan permitteren om zonedig van elkaars hulp gebruik te maken wanneer dat

nodig is zonder daarbij ook tussendoor veel contact te onderhouden. Op de lange termijn hebben investeringen wel een stabiliserende invloed op instrumentele relaties.

De gezelschapsrelaties worden op de korte termijn slechts beïnvloed door de hoeveelheid tijd die iemand heeft en de mate waarin men binnen de relatie zeker is van de gezamenlijke toekomst. Dit is ook opmerkelijk omdat de verwachting was dat dit soort relaties juist aan heel veel veranderingen onderhevig zouden zijn. Vanuit het gehanteerde theoretisch perspectief was ook niet voorspeld dat juist mensen die toch al hecht met elkaar verbonden zijn, zoals gezins- en familieleden, zoveel zouden investeren in dit soort gezelligheidscontacten. Ondanks een relatief zeker toekomstperspectief blijkt er toch ook de noodzaak om wat dit betreft te blijven investeren in de relatie.

De veranderingen op korte en die op lange termijn vertonen verschillen maar zij beïnvloeden elkaar ook. Het duidelijkst komt dit tot uitdrukking in het feit dat de stabiliteit van het contact over een periode van vier jaar voor een deel verklaard kan worden vanuit de frequentie van contact na het eerste jaar. Op deze manier blijkt ook weer dat investeringen zichzelf voor een deel genereren: uit investeringen op een bepaald moment vloeien op een later tijdstip weer investeringen voort.

Een zekere mate van constantheid in het investeringspatroon geldt niet alleen voor elke relatie apart maar ook voor meerdere relaties van één persoon. Uit het onderzoeksmateriaal werd duidelijk dat naarmate iemand meer mensen uit het oog verliest, des te meer ook de nog bestaande relaties worden verwaarloosd. En andersom, hoe meer energie iemand investeert in nieuwe contacten, des te meer moeite wordt er ook gedaan om de oude contacten te behouden. Deze constante factor overschaduwet een mogelijke substitutie-effect van nieuwe relaties bij het verlies van bestaande relaties.